

Закачнов Д. О.

*завідувач лабораторії професійної
орієнтації і виховання Інституту
професійно-технічної освіти НАПН
України, м. Київ*

ПІДГОТОВКА ШКОЛЯРІВ ДО ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ: КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД

Випускники загальноосвітньої школи потрапляють на сучасний ринок праці, основними характеристиками якого виступають мінливість, гнучкість, висока інноваційна динаміка тощо. Тому й вимоги роботодавців до тих, хто працевлаштовується, істотно змінилися. Опитування роботодавців показують, що сьогодні від молодих фахівців чекають:

- готовності до неперервної самоосвіти й підвищення професійної кваліфікації;
- умінь і навичок ділового спілкування, роботи в команді;
- здатності до роботи з різними джерелами інформації (її пошук, обробка, зберігання, відтворення й т. ін.);
- умінь діяти й приймати відповідальні рішення в нестандартних і невизначених ситуаціях;
- здатності до критичного мислення;
- готовності до ефективної поведінки в конкурентному середовищі і таке інше [1].

Слід зазначити, що вимоги роботодавців формулюються не тільки й не стільки у форматі «знань» випускників, скільки в термінах способів діяльності («уміння», «здатність», «готовність»). На даний момент практикою затребувані результати професійної освіти не у вигляді того, що знає випускник школи, ПТНЗ, ВНЗ, а у формі його практичної готовності (або здатності) до діяльності як у типових, так і нестандартних професійних ситуаціях. Таким чином, сьогодні мова йде про особливі результати системи освіти, у рамках яких знання виступають необхідною, але не достатньою умовою досягнення необхідної якості професійної підготовки, а саме – про «професійну компетентність» [2]. При цьому її підґрунтя закладається під час навчання у загальноосвітній школі й залежить від правильного вибору учнем свого освітньо-професійного маршруту, тобто професійного самовизначення.

Компетентнісно зорієнтована освіта із середини 80-х років почала поширюватися в багатьох розвинених країнах миру. У різних своїх модифікаціях воно затвердилося в системах освіти Австралії, Австрії, Великобританії, Канади, Нідерландів, США, Фінляндії та інших країн. Компетентнісний підхід реалізований в багатьох країнах на рівні національних освітніх стандартів. Серед низки причин, що спонукали системи освіти цих країн звернути увагу на проблему професійної

компетентності молоді, можна відзначити наступні:

- запит роботодавців як основних «замовників» кадрів, що ініціювали соціальний діалог щодо якості загальної й професійної освіти й особливих вимог, що ставилися до випускників освітніх установ;

- необхідність підвищити конкурентоспроможність випускників на ринку праці й забезпечити їхню соціальну адаптацію засобами ефективної професіоналізації;

- створення основи для нострифікації професійних сертифікатів у рамках глобалізованої економіки та міжнародного ринку праці тощо [3].

Загальним для багатьох підходів до визначення компетентності є розуміння її як здатності (або готовності) індивіда справлятися із навчальними, виробничими, соціальними й іншими завданнями та проблемами. Відповідно, статус знань, умінь і навичок трансформується з основних у розряд проміжних цілей освіти або із цілей освіти переходить у засіб їхнього досягнення.

У цілому слід зазначити, що досі не існує загальновизнаного визначення терміна «компетентність», однак вироблене єдине значеннєве поле концепції компетентності, що включає в себе загальне розуміння того, що компетентність: а) відноситься до особистості того, якого навчають; б) не зводиться до знань, умінь і навичок, хоча й проявляється в них; в) може розвиватися й, відповідно, діагностуватися в спеціальному організованій навчальній діяльності, що імітує професійну діяльність.

Компетентності не виключають знань, умінь і навичок, хоча й принципово відрізняються від них. Від знань тим, що вони існують у вигляді діяльності, а не лише інформації про неї. Від умінь тим, що компетентності можуть застосовуватися для розв'язання різного роду проблем, тобто мають властивість переносу. Від навичок тим, що вони усвідомлені й не автоматизовані, що дозволяє людині діяти не лише в типовій, але й у нестандартній ситуації. Без знань немає компетентності, але не всяке знання й не у всякій ситуації проявляє себе як компетенція.

Як зазначалося вище, підготовка особистості до професійної діяльності починається ще у школі. В зв'язку з цим, в економічно розвинутих країнах розроблено та впроваджуються компетентнісно зорієнтовані парадигми підготовки підростаючого покоління до трудової діяльності.

Становлення нових підходів до професійного самовизначення школярів обумовило необхідність створення у США національної програми з новою аксіологічною настановою – «освіта для кар'єри». В 1974 році приймається Закон щодо освіти в галузі кар'єри (The Career Education Incentive Act), відповідно до якого головним завданням системи освіти визначалася підготовка кожного індивіда до кар'єри, яка відповідає його уподобанням. У згаданому Законі зазначалося, що освіта для кар'єри повинна стати інтегральною частиною навчального процесу; освіта для кар'єри обіцяє покращити якість освіти та відкрити професійні можливості для усіх учнів, співвідносячи освіту з їх життєвими прагненнями, а освітні організації та інституції (включаючи початкові та середні школи, вищі навчальні заклади,

заклади, що надають освіту дорослим, заклади, що надають кваліфікацію та перекваліфікацію дорослих, професійно-технічні заклади) повинні докласти усіх зусиль для досягнення цієї мети.

Відповідно до парадигми «освіта для кар'єри» діяльність шкільної профорієнтаційної служби та педагогічного колективу школи повинна акцентувати увагу учнів на матеріалі, який дозволятиме їм:

- реалістично оцінювати себе;
- мати уяву щодо системи освіти та освітніх можливостях;
- отримати інформацію щодо перспектив працевлаштування;
- орієнтуватися в економічних умовах, в яких вони живуть;
- навчитися робити вибір та приймати рішення;
- засвоїти необхідні для оволодіння професією знання;
- здобути навички, які необхідні на початковому та подальших етапах трудової діяльності;
- досягти певного рівня зрілості для позитивного ставлення до праці.

Згідно з думкою американських спеціалістів з профорієнтації, усі категорії, типи та форми навчально-освітньої діяльності, програми навчання у школі тощо, повинні обов'язково містити елементи підготовки молоді до економічної самостійності та індивідуального професійного удосконалення, виховання поваги до різноманітних спеціальностей та професій. Основну мету підготовки учнів до професійного самовизначення вони вбачали в тому, щоб кожний випускник школи став достатньо зрілим та підготовленим для вступу у світ праці, а впродовж терміну професійної діяльності міг адаптуватися до нових виробничих структур та змін у економіці [4].

Одним із важливих кроків щодо встановлення взаємозв'язку між освітою і світом праці стало прийняття в 1994 році федерального закону «Школа – роботі», метою якого було покращення підготовки американської молоді до самостійного трудового життя. Програми, фінансовані в межах цього закону, передбачають поєднання класно-урочної системи та практичного трудового досвіду, тобто реалізацію процесу професійної соціалізації, який пов'язаний із засвоєнням молодим індивідом соціальних норм та оціночних критеріїв, з набуттям соціального досвіду, професійних знань та навичок. Вона є специфічним аспектом взаємодії свідомості молодої людини та її поведінки з професійним середовищем.

За такого підходу зміст і структура процесу професійного самовизначення в загальноосвітніх установах США полягає в поетапному освоєнні учнями ключових компетентностей в області організації власної діяльності. Однією з складових ключових компетентностей є соціально-трудова компетентність. Вона розглядається як привласнення особистістю норм, способів і засобів соціальної взаємодії, орієнтації на ринку праці і здатності ефективно діяти в процесі трудової діяльності [5].

Компетентності виступають як орієнтири подання особистісного досвіду в змісті освіти через сукупність спеціально спроектованих освітніх ситуацій, що ізоморфно відображають перспективні соціальні функції та ролі школяра. Американська школа зорієнтована на формування в учнів базових

компетентностей, необхідних молодій людині для вибудовування власного професійного майбутнього. Зазначені компетентності групуються за трьома вертикальними зонами (управління власною діяльністю, дослідження можливостей отримання навчання і роботи, «будівництво» життя (трудова діяльність)) і чотирьом горизонтальним рівням (перший рівень – початкова школа; другий – неповна середня школа; третій – старші класи середньої школи і четвертий – доросле життя)

Підсилення практичної зорієнтованості змісту загальної освіти в країнах ЄС відбувається, зокрема, за рахунок профорієнтаційного блоку курсів та тем, який, хоча і не є новим для більшості країн, проте, як і інші предмети та предметні галузі, перебуває у стадії трансформації. Запроваджена в школах багатьох країн у 70-ті роки ХХ століття професійно-зорієнтована освіта базувалася на традиційному концепті «Модель кар'єри», який передбачав вертикальну кар'єрну прогресію людини впродовж економічно активного життя. За такого підходу шкільна освіта розглядалась водночас як основа, на якій відбувається вибір професії, і як механізм, який забезпечує перехід від світу навчання до світу праці. Зазначений підхід визначав характер професійно-орієнтованої освіти, метою якої проголошувався розвиток умінь та трансляція знань, які будуть корисними для подальшого життя і роботи.

Таке розуміння професійно зорієнтованої освіти призводило до застосування формату «вибір кар'єри», який передбачав накопичення учнями необхідної інформації, що включала огляд професій, набуття знань про вміння, необхідних для тієї чи іншої роботи та просування кар'єрними сходами. Професійно зорієнтована освіта у форматі «вибір кар'єри» висувала чотири цілі, а саме сприяти усвідомленню учнем:

- власних можливостей,
- можливостей, які надає світ роботи,
- можливостей у прийнятті рішень,
- можливостей для підготовки до входження у світ роботи.

Для цього зміст освіти структурувався навколо чотирьох груп тем: «Усвідомлення себе», «Усвідомлення власних можливостей», «Навчання приймати рішення», «Навчання на шляху до кар'єри».

Під впливом глобалізаційних процесів та технологічної революції, так і психологічні відносини між роботодавцем і працівником, на перший план виходять такі якості працівника, як готовність взяти на себе відповідальність, вміння приймати рішення, активність тощо. У цих умовах відбувається зміщення акценту при трактуванні образу працівника від такого, який, набувши у молодому віці спеціальність, отримує роботу від роботодавця, до працівника, який сам активно конструює свою кар'єру, навчаючись упродовж життя.

Соціально-економічні трансформації обумовили перегляд концептуальних підходів до професійно зорієнтованої освіти – пріоритет набуває досвід молодої людини, який він активно конструює в процесі навчання. За таких умов запроваджується новий формат «побудова кар'єри»,

за якого метою професійно зорієнтованого навчання проголошується відкриття індивідууму можливостей для професійного руху, сприяння залученню до світу професій тощо. Відповідно, збільшується значення активного навчання молоді, їх залучення до так званої автентичної діяльності. Змінюється також і роль викладача, який розглядається як помічник в активному процесі набуття учнем життєво необхідних компетентностей – для цього в школах запроваджується спеціальна посада консультанта з профорієнтації [6].

У нових умовах країни ЄС намагаються реалізовувати комплексний підхід, поєднуючи викладання профорієнтаційних тем у рамках окремого предмета, інтегруючи їх до змісту інших предметів та запроваджуючи міждисциплінарні теми. За такого підходу до підготовки школярів до вибору професійної кар'єри передбачає застосування таких форм навчання, як робота в групах, індивідуальні проекти, ігри (рольові, ігри-симуляції), практика на підприємствах. Якщо гра-симуляція (наприклад, бізнес-гра, міні-підприємство, ризик-менеджмент) передбачає моделювання повного циклу випуску продукції на підприємстві, функціонування фірми тощо у межах школи, то практика – набуття практичного досвіду роботи в реальному житті [там же]. Практика старшокласників на підприємствах характерна для Данії, Сполученого Королівства і Швеції. У Данії учні двічі, у Британії раз на рік проходять однотижневу практику на підприємствах, а у Швеції – тритижневу (по одному тижню на підприємствах, які працюють у сферах виробництва послуг та соціальних служб). У Великій Британії професійно зорієнтоване навчання є обов'язковим для усіх учнів старшої школи. Воно складається з таких взаємопов'язаних складових:

- «навчання в процесі роботи», що передбачає отримання досвіду роботи на підприємствах під час практики або часткову зайнятість після уроків;

- «навчання про роботу» – отримання знань про професії та умови роботи в процесі вивчення професійно зорієнтованих курсів і тем;

- «навчання для роботи» – формування вмінь і навичок, що є необхідними для роботи (проходження інтерв'ю, прийняття рішень, робота в команді) [7].

Отже, в умовах глобальних трансформацій останніх десятиліть у країнах ЄС спостерігається зміна традиційної місії школи. Відбувається перегляд мети освіти цього рівня від трансляції молодим людям певної суми знань та вмінь до формування у них комплексу когнітивних, практичних, особистісних та суспільних характеристик – компетентностей, які розглядаються як очікуваний результат навчання.

В останні роки поняття компетентності старшокласника всі частіше вживається в одному контексті з проблемами його професійного самовизначення й в Україні. Проте дана проблема недостатньо розроблена як в теоретичному, так і практичному аспектах. Слід зазначити, що не прийнята у 2008 році Концепція державної системи професійної орієнтації населення, ні профорієнтаційні курси для учнів 8–9 [8] та 10–11 [9] класів розроблялися

без урахування компетентнісного підходу.

Аналіз робіт вітчизняних дослідників та дослідників з країн близького зарубіжжя (І. Богдановська, І.Єрмаков, Є. Зеєр, І. Зімня, М. Родичев та ін.), які теж знаходяться на стадії становлення компетентнісного підходу щодо професійного самовизначення особистості, дозволяє зробити висновок, що результатом педагогічної підтримки професійного самовизначення школярів можна розглядати сформованість специфічних компетентностей й здатності виступати як суб'єкт освітньо-професійного вибору. Вони можуть проявлятися в готовності школяра:

- актуалізувати й задовольнити потребу у зваженому виборі напрямку продовження освіти, у наступній самореалізації у вибраному освітньому профілі;

- до самовираження в освітньому й професійному співтоваристві, у продуктивному освоєнні освітнього середовища;

- виділяти варіанти вибору із запропонованих освітнім простором або конструювати власні версії освітньої й професійної траєкторії;

- ставити освітньо-професійні цілі, використовувати й інтегрувати внутрішні й зовнішні ресурси для їх досягнення;

- здобувати досвід створення особистісно значущих значимих освітніх продуктів, що відіграватимуть роль професійних проб, проводити його рефлексивне осмислення;

- володіти комплексом способів діяльності по забезпеченню ухвалення рішення про продовження освіти й професійне становлення в умовах динамічного соціально-економічного середовища;

- виявляти обмежники свободи вибору напрямку продовження освіти й визначати шляхи їхнього подолання;

- розпізнавати й протидіяти зовнішньому маніпулятивному впливу на процес становлення суб'єктної позиції, що торкається проблеми проектування освітнього й професійного маршруту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. *Бобиенко О. М.* Ключевые компетенции личности как образовательный результат системы профессионального образования: дис... канд. пед. наук. – Казань, 2005. – 167 с.

2. *Болотов В. А.* Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8–14.

3. *Олейникова О. Н.* Европейское сотрудничество в области профессионального образования и обучения: Копенгагенский процесс / О. Н. Олейникова. – М. : Центр изучения проблем профессионального образования, 2004. – 70 с.

4. *Гриншпун С. С.* Профессиональная ориентация школьников в США / С. С. Гриншпун // Педагогика. – 2005. – № 9. – С. 65–72.

5. *Федотова Е. Е.* Теория и практика подготовки к занятости учащихся общеобразовательных школ и профессионально-технических учебных

заведений зарубажных стран (на опыте США, Германии, Дании) : дис. ... доктора пед. наук. – Томск, 2003. – 386 с.

6. Локшина.

7. Трудовая подготовка школьников за рубежом (современный опыт США и Великобритании): Монография / Под ред. В.А.Полякова. – М. : Прометей» МПГУ, 2005. – 176 с.

8. Людина і світ професій: Програма для 8–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Бех І. Д., Мельник О. В., Гуцан Л. А. та ін. – К. : Мегапринт, 2007. – 36 с.

9. Побудова кар'єри: Програма для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Бех І. Д., Мельник О. В., Гуцан Л. А. та ін. – К. : Мегапринт, 2007. – 36 с.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические основы подготовки учащихся старших классов средних общеобразовательных школ к выбору профессии на основе компетентного подхода. Проанализирован зарубежный опыт в данной области и сформулированы рекомендации по его использованию в школах Украины.

Ключевые слова: компетенции, компетентность, карьера, выбор профессии.

Анотація. У статті розглянуто теоретичні основи підготовки учнів старших класів середніх загальноосвітніх шкіл до вибору професії на основі компетентнісного підходу. Проаналізовано закордонний досвід у цьому напрямку та сформульовано рекомендації щодо його використання у школах України.

Ключові слова: компетенції, компетентність, кар'єра, вибір професії.

The summary. In article theoretical bases of preparation of pupils of the senior classes of average comprehensive schools to a trade choice on a basis competence the approach are considered. Foreign experience in the given area is analyzed and recommendations about its use at schools of Ukraine are formulated.

Keywords: the competence, career, a trade choice.